

Cato Elderink en haar heimwee naar Enschede

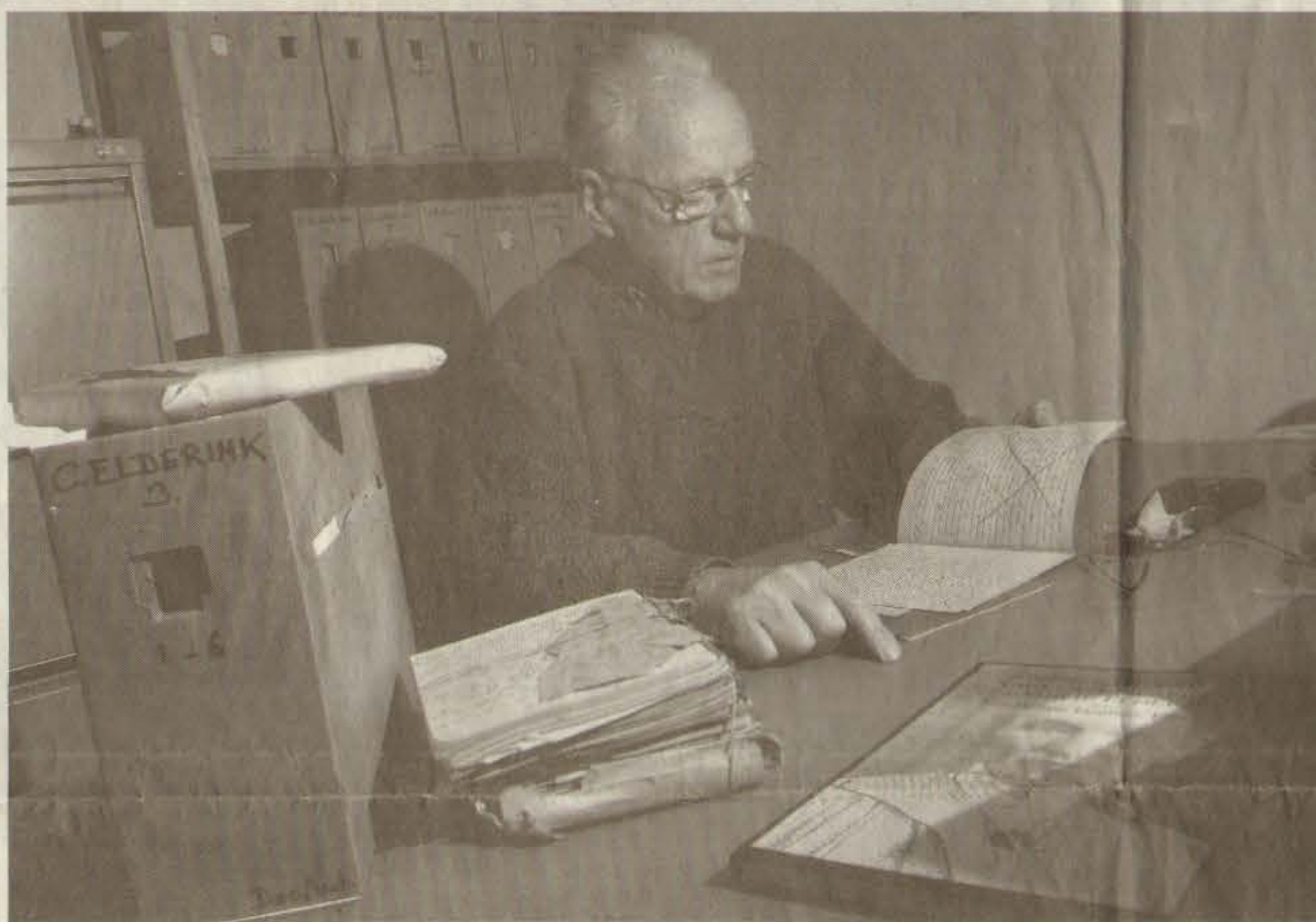
Cato Elderink was dé volkskundige van Twente. Ze publiceerde veel, maar liet meer na dan dat. Haar familie-archief bijvoorbeeld. Aanwezig bij het Van Deirse Instituut, maar in ongeordende staat. Die situatie is voorbij. Jan Gröneveld stortte zich op de brieven, notities en schriften. Hij inventariseerde ze in het gisteren gepresenteerde 'Overzicht van de nagelaten papieren van de familie Elderink'. Cato's brieven uit den vreemde blijken een rode draad te hebben: haar voortdurende heimwee naar Enschede.

Door Gerard Vaanholt

Het moet in 1878 minstens zo veel geregend hebben als in de voorbije mei-maand. De Enschedese stadswaas was door het water zo zacht dat een paard voor een hooiwagen in de grond wegzakte. En jeugdig vandalisme was er toen ook al. Een jaar later, in 1879, pakten jongens van de Industrieschool de wiken van de Zuidmolen, gooiden die in de stadsbleek en gebruikten ze als vlod. Het zijn geen wereldschokkende gebeurtenissen, maar wel enkele fraaie sfeertekeningen uit het verleden, die Jan Gröneveld opdiepte uit de correspondentie van de Enschedese textielfamilie Elderink.

Een grote kist kreeg deze medewerker van het Van Deirse Instituut vijf jaar geleden voor zijn neus. Een Frans modehuis stuurde er ooit kleding vanuit Parijs mee naar chique Enschede. 'Grands Magazins Du Printemps Jules Jaluzot & Cie Paris' staat er op de deksel. Maar nu zat de kist boordevol brieven, bijna vijfhonderd in totaal, en ze bevatte ook nog eens een vracht aan boekjes, agenda's en notities. Allemaal horend tot de schriftelijke nalatenschap van de Elderinks. Zestien pakketten hoorden er ook nog bij. Het waren stapels schriftjes, in bundeltjes bijeengehouden door een touwtje en allemaal volgeschreven door de bekendste telg van dit Enschedese fabrikantengeslacht, Cato Elderink. Toos voor de intimi van toen. Het was het historisch materiaal dat ze op het platteland had verzameld en waaruit ze putte voor haar boeken *Oet et laand van alee, Twënter Laand en Leu en Lèven, Een Twentsch Fabriqueur van de achttiende eeuw, Het geslacht Blijdenstein* en voor tal van lezingen en voordrachten die ze overal in het land of voor de radio hield.

Cato (1871-1941) was een dochter van Herman Elderink en Catharina Blijdenstein. De familie had een stoomweverij aan de Haaksbergerstraat in Enschede. Het gezin telde vijf kinderen, naast Cato waren er nog drie meisjes en een jongen. Geen van de vijf nakomelingen trouwde. Maar alle leden van het ge-

Jan Gröneveld met een deel van het Elderink-archief.

zin vertoefden voor studie, werk of om medische redenen meerdere keren buiten Twente. De brieven die ze naar het thuisfront schreven zijn grotendeels bewaard gebleven. Wie ze nu leest krijgt een mooi beeld van de besommeringen die een welvarende ondernemersfamilie bezig hield. Maar met hun geschrijf vertellen de Elderinks terloops ook heel wat over het Twentse leven in de laatste helft van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. Natuurlijk, de brieven waren bedoeld voor privé-gebruik en bevatten doorgaans een hele rits alledaagsheden. Klachten over de blauwe jurk die stuk was of berichten over de twee jonge konijntjes - Sneeuw witte en Haasje - die uit hun hok ontsnapt waren. Besmuikte lol over een familielid dat op een familiefeest liedjes reciteerde waarvan 'alle jongedames bloosden en hunne oogen neersloegen en zelfs de jonge heeren niet wisten hoe zich te houden' of de ontdekking van de voetbalsport en dat 'schijnt

een gevaarlijk spel te zijn, want Hendrik Hannivoort heeft bij het voetballen een arm gebroken'. Maar de correspondentie is heel vaak ook pure geschiedschrijving, heel direct en uit de eerste hand. Over de ontwikkelingen op de industrieschool, over de slechte tijden in de textiel, over stakingen - 'een heel nare toestand en heel alleen aan het stoken der sociaal democraten toe te schrijven', schrijft Cato's moeder' - en over die enorme opruier van het volk in 1886, ene Fortuyn...

Bepaald indrukwekkend zijn de brieven in het archief die over de Enschedese stadsbrand van 1862 gaan. Vermoedelijk zijn enkele geschreven door Julia Stroink, de grootmoeder van Cato Elderink. Maar er zitten ook brieven van anderen tussen die ongetwijfeld vanwege het belangwekkend historisch karakter in de grote doos terecht zijn gekomen. Ze geven goed weer welk schrijnend leed de Enschede-

se bevolking dat jaar overkwam. 'De beschrijving van de taferelen van toen doen meteen denken aan de gebeurtenissen tijdens de recente vuurwerkramp', zegt Jan Gröneveld. Het taalgebruik paste bij de radeloosheid die zich van de getroffen meester had gemaakt, zoals vooral blijkt uit de brief die Maria Ledebor aan haar zoon Abraham in Engeland schreef. 'Met gevaar vluchten wij onder de brandende kerk heen onder het loeijen en brullen en knetteren der vlammen. En daarbij een wind als een orkaan. Ik weet niet hoe ik het U beschrijven zal. Op 't kerkhof loopt Ds. Evers, die zijn vrouw en kinderen mist en radeloos is. Het huis staat in volle vlam. Vrouwen met kinderen in den arm en aan de hand, met wiegen, met beddegoed, met meubels passeren met mij de Mennisten Steeg. Onderwijl is het dak der kerk donderend ingevallen, de vuurgloed nadert meer en meer. Voor ons wordt het om de stof en de hitte ondragelijk.'

Cato Elderink.

Jan Gröneveld maakt archief van Twentse textielfamilie toegankelijk

De oudste brief in het familiearchief dateert van 1841 en is van Herman Elderink, Cato's vader. Hij was toen elf jaar oud en volgde lessen aan een weefschool in het Duitse Elberfeld, tegenwoordig een deel van Wuppertal. In die eerste brief laat hij niet meer weten dan verheugd te zijn dat opa weer beter is. Het eerste schrijven van Cato gaat terug tot 1890, toen ze naar Hannover gestuurd was om in een 'pension voor jongedames' de Duitse taal goed te leren. Ze hielp er in de keuken, wastte en streek en mocht alleen Duits spreken. 'Alleen op zondag is het toegestaan één uur in het Nederlands te praten.' Later woonde ze een tijd lang in Amsterdam, waar ze in het Buitengasthuis in de verpleging werkte.

'Uit al haar brieven die ze tijdens haar verblijf buiten Twente schreef', zegt Jan Gröneveld, 'spreekt haar heimwee naar Enschede. Steeds weer schrijft ze dat ze er naar hunkert om thuis weer in de tuin te eten of dat ze zo graag weer naar Buurse wil waar de familie enkele boerderijen bezat.' Uiteindelijk streek ze, zo rond haar vijftienvingste, weer definitief in het Oosten neer. Ze wijdde zich aanvankelijk aan de zorg voor tuberculosepatiënten, maar stortte zich omstreeks 1920 helemaal op haar grote passie, de volkskunde van Twente. Al die schriftjes in het familie-archief zijn er de bewijzen van. Ze staan vol met wetenswaardigheden over de historie, oude boerderijen, klederdracht of kinderspelen, met de weergave van gesprekken met boeren, met sagen en volkverhalen en met verhandelingen over het Twents dialect.

Veel van de gegevens zijn in haar latere publicaties terecht gekomen. Bewerker Jan Gröneveld heeft in de inventaris dan ook volstaan met een korte samenvatting of het aanstippen van de inhoud, zoals hij dat ook met de meeste brieven heeft gedaan. Maar in de cahiers staan tevens volledige teksten van enkele van haar lezingen en drie daarvan heeft Gröneveld in extenso in zijn bronnenboek meegenomen. Een hield ze voor de Vereniging tot Beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis en handelde over 'De mondelinge overlevering in Twente en de oude vertellers'. Een andere ging over kinderspelen, daarmee vermaakte ze kinderen in een speeltuin. En de derde was een lezing voor de vereniging Arbeiders Ontwikkeling en had het dialect als onderwerp.

Vooruit uit deze laatste voordracht blijkt de grote kennis die Cato Elderink had van de Twentse streektaal en streekcultuur, maar ook de zorg die ze had over het voortbestaan ervan. 'Mag ik U er thans aan herinneren', hield ze haar gehoor in 1926 voor, 'dat wat hier in deze avonden is voorgedragen misschien de laatste uitingen zijn eener stervende taal en dat met het verdwijnen dier taal volksaard en volkskarakter gaan verflauwen, lijdt geen twijfel. Soms komt ook de gedachte bij mij op dat het met ons plat Twentsch zal gaan als met zovele ouderwetse dingen, die wij pas leerden waardeeren toen zij zeldzaam werden. Menigeen verruilde de mooie empire stoelen uit zijn grootvaders huis tegen nieuwmodisch gepolsterde peluche meubels en in plaats van de staande klok, die maand en dag aangaf, kwam een vergulde pendule onder een glazen stulp. Onlangs op een mooien Zondagmorgen in den herfst zag ik een Twentsch boerenkerkje uitgaan, de zon en de mooie herfsttinten deden al hun best om er een heerlijk schilderij van te maken, maar het Twentsche landvolk liep daar in een kleeding van nage-maakt Parijs snit en hoe pasten hun gang en beweging daarbij, as de tange op 't verken, zooals een Twentsche Spreuk het zou uitdrukken.'

Jan Gröneveld is vijf jaar lang bezig geweest met het ordenen en inventariseren van de schriftelijke erfenis van de familie Elderink. Het was een boeiende klus, maar hij is blij dat er nu met de inventaris een tastbaar resultaat ligt. Gisteren presenteerde het Van Deirse Instituut het eerste exemplaar. Met het document heeft voor historisch onderzoekers een nieuwe Twentse bron toegankelijk gemaakt. Het boek komt niet in de handel, maar ligt ter inzage bij het Van Deirse Instituut en de Openbare Bibliotheek van Enschede. Eén ding vindt Jan Gröneveld jammer, namelijk dat de brieven die vanuit Enschede naar de familieleden gestuurd zijn op enkele uitzonderingen na niet bewaard zijn gebleven. 'Daarin hebben ongetwijfeld Enschedese gebeurtenissen gestaan die nu verborgen zijn gebleven.' Daar staat tegenover dat de wel behouden geschriften mooi aangeven hoe diverse fraaie Twentismen in het geschreven taalgebruik slopen van een familie die gewend was Twents te praten. Natuurlijk duikt het onvermijdelijke 'als ik het wachten kan' op. Maar daarnaast zijn er juweeltjes als: 'een tuiten Benteimer moppen', 'hij smeet iedere keer zijn tinnen bordje op de grond en dan moest Grietje het weer opkrijgen', 'ik ben in Amsterdam niet zoo wegwunnig', 'op de kerstdagen zijn er zooveel feestjes en vretmeulkes' of 'ik heb van mijn grijze pantalon een boksenpijp gescheurd aan een spijker'.

FOTO FRANS NIKKELS